



PUTOKAZI

HUSEIN EF. ĐOZO

Dr. Dževad HODŽIĆ

Cjelokupno životno djelovanje, kao i islamsko mišljenje Huseina efendije Đoze, danas dostupno u njegovim „Izabranim djelima“,¹ vodila je samo jedna jedina misao koju je on razvijao i varirao u cijelom svom životnom djelovanju i na cijelom svom mislilačkom putu. Husein efendija Đozo je u svom dugom, strasnom, ozbiljnom, uznositom intelektualnom putu mislio samo jedno pitanje, varirao samo jednu misao. To, jasno, ne znači da je njegovo mišljenje bilo statično, da je on ponavljao samo jedan jedini stav, da se njegovo mišljenje svodi na jednoznačne tvrdnje. Ne. Njegovo mislilačko djelo je veliko, višestrano i višeslojno. Mada po svom mislilačkom temperamentu nije bio sklon pozivati se na stare autoritete, njegovo mišljenje se temelji na širokim i dubokim uvidima u klasičnu, kao i u modernu islamsku misao. On je mislio i na temelju neposrednog iksustva koje je imao o mnogim muslimanskim zemljama i o tamošnjim razumijevanjima islama. Čitao je kršćankse teologe i moderne evropske mislioce. Na njegovu misao posebno su uticali Muhammed

Abduhu, Rešid Rida, Mahmud Šeltut i Mustafa Meragi.² Njegovo mišljenje se u bitnom smislu kretalo više u pitanjima, a manje u konačnim i jednoznačnim odgovorima. Nama studentima često je govorio da zadaća naše generacije nije u tome da dà odgovore nego da postavi pitanja.

U misao vodilju koja predstvalja oštricu pitajućeg i kritičkog islamskog mišljenja Huseina efendije Đoze može se ući s različitim strana, do nje se može dospjeti različitim putevima, kroz različite problesko-tematske formulacije. Ako bi trebalo nekako jednim pogledom zahvatiti cjelinu, konzistentno i sažeto izložiti konceptualnu arhitektoniku islamskog mišljenja Huseina efendije Đoze, valjalo bi poći od pojma koji predstvalja ishodište islamskog mišljenja Huseina efendije Đoze. Riječ je o krizi. Islamsko mišljenje Huseina efendije Đoze predstvalja, zapravo, refleksiju krize islamskog svijeta, osvještavanje njenih duhovnopovijesnih razmjera i uzroka. U dvjestotom jubilarnom broju „Preporoda“, 1978. godine, Husein efendija Đozo na neki način rekapitulira svoju intelektualnu biografiju i svoj mislilački put:

¹ Husein Đozo, „Izabrana djela“, I.-V., „El-Kalem“ i Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2006.; u daljem navođenju: Husein Đozo, ID

² O izvorima mišljenja Huseina efendije Đoze, vidjeti: prof. dr. Enes Karić, „Husein Đozo i islamski modernizam“, (predgovor) u: Husein Đozo, „Izabrana djela“, I., str. 5-43, posebno: str. 11-38

„U prvim danima moga razmišljanja ja sam se našao na strani onih koji su izražavali nezadovoljstvo postojećim stanjem islamske misli i kritički se odnosili prema postojećoj stvarnosti muslimana... Na studijama na Univerzitetu Al-Azhar u Kairu ta je misao u meni još više sazrela. Smatram veoma sretnom okolnošću u mom životu i razvoju, čime se osobito ponosim, što sam bio učenik šejha Mustafe Meragija, šejha Mahmuda Šeltuta i šejha Rešida Ridaa, neposrednih učenika Džemaludina Afganija i šejha Muahmmeda Abduhua. Imao sam čast da slušam njihova predavanja i da s njima osobno kontaktiram. Moje pripadništvo ovoj historijski značajnoj školi, kontakt sa njenim učiteljima, njihovim mislima i knjigama potpuno me opredijelio za potrebe nove progresivne orijentacije, interpretacije i razrade islamske misli... Nisam se mogao ni ranije, ni kasnije, a niti sada, nikako pomiriti s činjenicom da moramo ostati na onom što su ostvarile prve generacije, da moramo ostati tamo gdje su one ostale, da nama, odnosno kasnijim generacijama, nije ostalo ništa što bi u odnosu na razradu i primjenu islamske misli mogli reći, jer je, tobože, sve rečeno“.³

Mislilačka pozicija Huseina efendije Đoze omogućena je i određena refleksijom krize islamskog svijeta u kojoj se ova svekolika kriza shvata kao višestoljetna kriza islamskog mišljenja. Naime, u ispitivanju najdubljih osnova ove krize, islamsko mišljenje Huseina efendije Đoze za svoje polazište ima pretpostavku da se uzroci krize islamskog svijeta nalaze u njemu samom, odnosno da ih valja posmatrati u bitnom odnosu s mišljenjem, s načinom razumijevanja islama. Jer, u protivnom, ako bi uzroci krize islamskog svijeta bili bilo gdje drugdje izvan muslimanskog razumijevanja islama, onda u njihovom sagledavanju i otklanjanju u bitnom smislu ne bi bilo posla ni za kakvo islamsko mišljenje. Kriza islama je kriza islamskog mišljenja. Zato je moguće islamsko mišljenje. Najjednostavnije, ali i najdalekosežnije rečeno: Ako islamskom svijetu već stoljećima ne ide dobro, do njega je. Štaviše, Husein efendija Đozo problem zaoštava do krajnjih granica: Ako

islamskom svijetu ne ide dobro, do islama je! Ali, odmah treba kazati, u Đozinoj dija/gnostici to, međutim, znači: Ako islamskom svijetu već stoljećima ne ide dobro, do muslimanskog krivog razumijevanja islama je.

Drugim riječima, problem je u muslimanskoj pervertiranoj optici. Muslimani vjeruju u historijski islam, oni slijede okoštale povijesne forme islama. O tome Husein efendija Đozo 1970. godine piše u „Glasniku“:

„Činjenica da je opća zaostalost podjednako obuhvatila sve dijelove islamskog svijeta, pa čak i islamske manjine, navela je neke autore na zaključak da je islam bio glavni uzrok ovoj zaostalosti i da on snosi najveći dio odgovornosti za totalni pad muslimana. Bez obzira na to što se ova tvrdnja ne može prihvatiti i što se u njoj mogu nazrijeti elementi zlonamjernosti određeneih tendencija i neprijateljstava, ona se ne može a priori odbaciti. Moramo priznati da ona ima svoj osnov... Da bi se razumjelo o čemu se, zapravo, radi, treba odmah reći da se u toku dugog perioda dekadence islamskih naroda formirala jedna predstava o islamu, jedna posebna njegova verzija koja zaista predstavlja najvjerniji izraz opće zaostalosti“.⁴

Islamsko mišljenje Huseina efendije Đoze zasniva se na kritičkom odnosu prema povijesnim formama islama. Za Huseina efendiju Đozu glavni problem razumijevanja islama i islamskog života stoljećima se sastojao u islamskom formalizmu. Već 1961. godine, on u „Glasniku“ piše:

„...Vrlo davno i vrlo rano forma je potisnula misao. Formalizam je unišao i zagospodario čitavim našim vjerskim životom. Veliki niz stoljeća odvijao se cjelokupni vjerski život muslimana sa svim svojim manifestacijama u znaku najgrubljeg formalizma... Forma a ne duh, riječ a ne misao bilo je glavno obilježje jednog zaista dugog perioda našeg života. Taj period sterilnosti, učmalosti, formalizma, lažne i prazne pobožnosti započeo je davno i trajao sve do naših dana“.⁵

U doktrinarnom i religijskofenomenološkom kontekstu, misao vodilja Huseina

³ Husein Đozo, ID, III., str. 592.

⁴ Husein Đozo, ID, I., str. 332

⁵ Ibid., str. 186

efendije Đoze mogla bi glasiti: Islam ima svoj sadržaj i formu. Sadržaj islama je jedinstven i univerzalan. Forme su mnogobrojne i mnogovrsne. Kao takve, sve forme islama su povijesno određene i, u odnosu na apsolutnu istinu, imaju relativno značenje. Muslimanska stvarnost već je stoljećima opterećena muslimanskim perpetuiranjem sadržaja i forme: Već stoljećima muslimani formu uzimaju kao sadržaj!

Svoj kritički odnos prema islamskom formalizmu Husein efendija Đozo razvijao je do teološko-filozofskih tumačenja odnosa Objave i povijesti, u kojima ključno značenje ima princip idžtihada.

Naime, odnos objave i povijesti kao odnos vječnog i prolaznog, odnosno apsolutnog i relativnog, metodički se razriješava kroz idžtihad. A idžtihad se sastoji u umskoj mogućnosti i zadaći da se kur'anska poruka u svojim univerzalnim intencijama čita i tumači uvijek iznova, prema zahtjevima i izazovima aktualnog povijesnog konteksta. Zapravo, Husein efendija Đozo idžtihad misli u njegovom najobuhvatnijem značenju, kao temeljni princip povijesti po kojem je povijest uvijek neko kretanje a ne mirovanje na koje predstavlja (pogrešnu) premisu taklida kao statičnog principa privrženosti naslijeđenim mišljenjima i konceptima. Već kao mladi svršeni Al-Azhara, daleke 1936. godine Husein efendija Đozo zacrtava osnovni smjer svog islamskog mišljenja:

„Da budemo jasni: Poznato je da taklid znači mirovanje, življenje vječito u jednom stanju, stalno gledanje unazad i vraćanje prvim oblicima društvenog života, primjenjujući njegove norme na savremeni život i dajući mu njegov oblik... Pozitivno znamo, u što niko ne sumnja osim pristalica taklida, da se promjenom vremena mijenjaju i propisi zakona (Bi tegajjuri- z-emani tetegajjeru-l-ahkamu). Slijedi: Pravni poredak jednog perioda koji sadrži u sebi sve njegove odlike: kulturni, politički, ekonomski nivo društva, njegovo shvatanje života i pogleda na isti, ne može biti vječit. On se mora mijenjati i dopunjavati prema prilikama“.⁶

⁶ Ibid., str. 53

Dakle, u horizontu razumijevanja povijesti osnovna misao vodilja Huseina efendije Đoze mogla bi glasiti: Povijest je kretanje, a ne mirovanje. Povijesnom kretanju odgovara islamski princip idžtihada – slobodnog i racionalnog rasuđivanja životnih pitanja svake generacije muslimana prema njihovim povijesnim, društvenim, naučnim i svakim drugim pretpostvkama. Taklid – slijepo slijeđenje ranijih autoriteta i rješenja polazi od neodržive premise da su vrijeme i povijest statične kategorije!

Husein efendija Đozo je bio najvjerodostojniji muslimanski mislilac na Balkanu u dvadesetom stoljeću koji je ustrajno i sistematski, teorijski i praktično insistirao na aktueliziranju univerzalnih poruka islama. Njegova obnoviteljska i kritička misao kroz islamski metodičko-epistemološki princip idžtihada u cijelosti izražava duh i nakane kršćanskog aggiornamento, u kojem je do izraza došlo nastojanje nakon Drugog vatikanskog koncila da se savremenu kršćansku teologiju potakne na obnoviteljsko i, sukladno izazovima vremena, najsretnije učitavanje i posadašnjenje duhovnih poruka zahvaćenih iz temeljnih izvora kršćanske vjere.⁷

Husein efendija Đozo je mislilac obnove islama. Većina njegovih radova bavi se u osnovi pitanjem obnove islama kao obnove islamskog mišljenja na principu idžtihada. Neki od tih radova izravno se bave smislom obnove islamske misli.⁸

U čemu se sastoji ta obnova? Ne u muslimanskom povratku islamu (tumačenju Kur'ana, fikhu – konceptu šerijatskog prava) prvih generacija, pa ni sunnetu kao drugom izvoru islama, jer ga je Husein efendija Đozo bio sklon tumačiti kao također jednu povijesnu razradu podložnu društvenim, ekonomskim i kulturnim povijesnim ograničenjima, nego univerzalnim načelima islama primarno

⁷ Prof. dr. Rešid Hafizović, „Teološki aggiornamento u djelu Huseina Đoze“, u: „Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu“, 11/2006, Sarajevo, 2006., str. 115-124, posebno str. 115-116

⁸ Uporedi: „Problem vjerske obnove“, ID, I., str. 72, 78; „Smisao obnove islamske misli“, ID, I., str. 670-675; „Smisao obnove vjerske misli“, ID, I., str. 247-255

sadržanim u Kur'anu. Povratak duhovnim načelima islama pretpostavlja razlikovanje univerzalnog i historijskog značenjskog plana ne samo u sunnetu nego i u Kur'anu. Svojim naglašavanjem metodološkog značenja i značaja povoda objave (asbabu-n-nuzul) za pouzdano tumačenje Kur'ana Husein efendiji je stalo najviše do toga da se u kur'anskom tekstu razlikuje povijesni značenjski sloj od onog univerzalnog koji ima važiti u svakom vremenu:

„Poznavanje motiva objavljivanja pomoći će da se otkrije šta je u dotičnom tekstu povijesno, vremensko, prostorno, uslovno, a šta trajno; šta je rješenje konkretnog pitanja, a šta princip i stav... Mi ćemo putem sociološkog izučavanja esbabi-n-nuzula biti u mogućnosti tačno i precizno ustanoviti koji kur'anski tekst izražava princip, a koji rješava konkretnu situaciju. Ovo je u definiranju osnovnih islamskih stavova i učenja izuzetno značajno. Ima mnogo (kur'anskih – primjedba naša) tekstova koji se odnose samo na određenu situaciju. Njihova primjena je ograničena na tu i njoj slične situacije. Pogrešno ih je generalizirati, kao što se to često čini“.⁹

Dakle, na planu tumačenja Kur'ana ta misao vodilja mogla bi glasiti: Kur'an i tefsir nisu jedno te isto. Kur'an je Božija objava, a tefsir je ljudska misao. To, dalje, znači da su stari tefsiri povijesne forme ljudskog razumijevanja Objave i da ne mogu važiti za sva vremena. Svaka generacija mora iznova protumačiti Kur'an! U prvom broju „Zbornika radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu“ 1982. godine Husein efendija Đozo objavljuje studiju pod naslovom „Potreba i pokušaji savremene interpretacije i egzegeze kur'anske misli“, u kojoj ponovo obrazlaže zahtjev za idžtihadom u modernom i suvremenom tumačenju Kur'ana:

„Metod tradicionalnog tumačenja Kur'ana i interpretiranja kur'anske misli nije mogao imati trajne vrijednosti. Bio je određen i uslovljen datim okolnostima. Prva razrada, tumačenje i primjena kur'anske misli, iako najadekvatniji, ipak su morali voditi računa o prirodi i nivou društva koje se, takoreći, tek formiralo. Ko

može tvrditi da se o kur'anskoj misli, koja važi za sva vremena, sva mjesta i prilike, mogla tada izreći konačna formulacija koja će važiti za sva vremena. Takva tvrdnja bila bi potpuno besmislena. Svaki povijesni trenutak uzima iz Božije riječi koliko mu u datom trenutku, prema nivou razvoja života, treba.

Prve generacije shavatale su, tumačile i razrađivale Kur'an prema svojim potrebama i mogućnostima. Otuda, takva shvatanja, iako su svojevremeno bila neprikosnovena i najbolje odgovarala, nisu mogla uvijek važiti, niti se smiju smatrati konačnom formulacijom i razradom islamske misli“.¹⁰

Za metod tumačenja Kur'ana za koji se zalaže, za islamsko mišljenje koje konceptualizira u svom djelu, Husein efendija Đozo često, uz pojmove kao što su tefsir, egzegeza, komentar, tumačenje, razumijevanje, interpretacija, koristi i pojam koji na specifičan način sažima i odražava njegovu mislilačku poziciju i njegovo mišljenje, a taj pojam glasi: razrada. Razrada kur'anske misli kod Huseina efendije Đoze više je od razumijevanja. Razumijevanje na neki način znači da je sve dano gotovo u onom što se razumijeva, da je sve sadržano u onom što se razumijeva. Razrada znači da u onom što se razumijeva nije sve dano zgotovljeno. Razrada kao aktivni, kreativni princip podrazumijeva neku konkretizaciju, prilagođavanje, modificiranje onoga što se razumijeva. Pojam razrade Kur'ana za Huseina efendiju Đozu znači da je Kur'an, u stanovitom smislu, 'nedovršeno djelo' i nikad, ni u jednoj generaciji 'dovršivo djelo! U tom horizontu kur'anske 'nedovršenosti' nalaze se mogućnosti, izazovi i zadaće za islamsko mišljenje.

Iako je objavio značajne radove o različitim teološkim temama i pitanjima, referentni tematskoprobemski okvir unutar kojeg Husein efendija Đozo izlaže svoju zamisao islamske obnove predstavlja antropološki plan. „To je i razumljivo ako se zna koje mjesto pripada čovjeku u izvorima islamske vjere i ukupnog muslimanskog svjetopogleda i koje zadaće, dostojanstva i duhovni naslovi su stavljeni pred ljudsku prirodu da ih ona realizira. Čovjek je

9 Husein Đozo, ID, II., „Historija Kur'ana“, str. 387

10 Husein Đozo, ID, I., str. 697

krunsko Božije stvorenje naprosto zato – često ističe Husein efendija Đozo – jer je Bog u njegovu primordijalnu narav sukusirao i u njoj smirio sve najbolje duhovne energije vlastitih imena i atributa, a duhovnim naslovima, kakav je naslov halife Božijeg na Zemlji, imama, duhovnog pastira, čuvara svekozmičkog poretka kao živog odsjaja božanskih imena i atributa, čovjeka kao glasonoše Božije riječi i tako dalje, čovjek je učinjen rodoslovnikom potpuno nove civilizacije u univerzumu i trajnim baštinikom kome su na čuvanje povjerena sva kraljevstva nebesa i Zemlje, ali i sve tajne pred kojima se zatekao njegov duh sa zadaćom da ih odgoneta koliko snagom svoje vjere, kao svojim cjelodnevnim udivljenjem, brigom i podlaganjem, jednako toliko i snagom vlastitog uma, koji ga uvodi u samu narav stvari i na taj način ga čini superiornim nad ostalim stvorenjima u sveukupnom poretku božanskoga stvaranja.¹¹

U teološkoj antropologiji kako je koncipira Husein efendija Đozo temeljna odrednica čovjeka sadržana je u njegovoj slobodi kao bitnoj pretpostavci njegovog dostojanstva i odgovornosti:

„Čovjeku je u pojavnom svijetu namijenjeno posebno mjesto i uloga. Njegov položaj je izuzetno značajan, ali i posve složen. Vizija stvaranja čovjeka i određivanje njegove uloge prisutne u Kur'anu govori o bačenosti čovjeka u materiju, o njegovom 'padu' na Zemlju, o proturječnosti čovjeka i prirode, o susretu čovjeka i jednog tuđeg neprijateljskog svijeta. Trenutak rastavljanja čovjeka od prirode, izlazak iz animalnog u više ljudsko, iz nespješnog, spontanog u svjesno, bio je bolan i dramatičan, pa čak i katastrofalan. Čovjek je preuzeo na sebe obavezu (amanet) koju nikakvo drugo postojanje nije htjelo prihvatiti. Svoju slobodu, koja ga je izdvojila iz životinje i dala mu tako izuzetan položaj u svijetu, čovjek veoma skupo plaća. On je razapet između grijeha i slobode. Tu je ta najsloženija proturječnost koja je sastavni dio bića i prirode čovjeka. Sloboda kao najbitnije čovjekovo obilježje pretovrila mu je život u dramatičnu vječnu borbu između

dobra i zla, istine i zablude“.¹²

Drugu bitnu odrednicu čovjeka predstavlja njegova umnost, koju Husein efendija shvata prvenstveno kao praktičnu umnost u kojoj se susreću „razum i srce“,¹³ znanje i vjerovanje, spoznaja i intuicija. Te dvije temeljne odrednice, sloboda i praktična umnost, na ravni društvenog života Huseinu efendiji Đozi znače neotuđivo pravo svih ljudi na slobodu i jednakost,¹⁴ duhovnu osnovu svijeta i života i zajedničko duhovno porijeklo i bratstvo svih ljudi,¹⁵ dijalog i miroljubivu koegzistenciju među narodima, kulturama, religijama,¹⁶ moralno značenje religijskog razumijevanja i osjećanja života i svijeta,¹⁷ borbu za dobro a protiv zla.¹⁸ U tim temeljnim odrednicama sadržane su najvažnije orijentacijske naznake cjelokupne islamske misli Huseina efendije Đoze, kao i zahtjevi prvoga reda za svako islamsko mišljenje i život u islamu. U tim orijentacijskim tačkama islamska misao Huseina efendije Đoze predstavlja nastojanje da se islamska egzistencija misli kao „jedinstvo etičke i povijesne egzistencije: etičke, u smislu čovjekovog moralnog angažmana i intimne borbe sa slabostima u sebi, i povijesne, u smislu društvene angažiranosti i borbe sa izazovima i problemima u svijetu“.¹⁹

Islamska misao Huseina efendije Đoze predstavlja nastojanje da se pitanjem, osporavanjem, kritičkim nadilaženjem prokrči put do onog izvornog. Stoga, jer njegova islamska misao otvorena je u onom smislu u kojem se u njoj islam razumijeva kao mjesto susreta vječnog i povijesnog.

12 Husein Đozo, ID, I., str. 608-609

13 Vidjeti: Husein Đozo, „Razum i srce u Kur'anu“, u: ID, I., str. 562-570

14 Husein Đozo, „Čovjek i njegova sloboda“, u: ID, I., str. 684-693

15 Husein Đozo, „Čovjek – misija i suština njegova bića“, u: ID, I., str. 617-627

16 Husein Đozo, „Dijalog“, u: ID, I., str. 663-670

17 Husein Đozo, „Pitanje morala i situacija čovjeka“, u: ID, I., str. 676-684

18 Husein Đozo, „Upućivanje na dobro i odvrćanje od zla“, u: ID, I., str. 161-197

19 Dr. Hilmo Neimarlija, naved. djelo, str. 144

11 Prof. dr. Rešid Hafizović, navedeno djelo, str. 116-117

Summary

HUSEIN EF. ĐOZO
Dževad HODŽIĆ

Philosopher's position of Husein ef. Đozo was made possible and determined by reflection of the crisis of the Islamic world in which this all-encompassing crisis was understood as crisis of the Islamic thought stretching throughout many centuries. Islamic thought of Husein ef. Đozo is based on critical relationship towards historical forms of Islam. In the horizon of understanding of history and history of the Islamic thought, fundamental guiding thought of Husein ef. Đozo could be read as follows: History is movement and not idleness. Historical movement corresponds to Islamic principle of *ijtihad* – free and rational judgment of life issues by every generation of Muslims towards their historical, social, and scientific and every other prerequisite. *Taqlid* – blind following of earlier authorities and solutions invokes the unsustainable premise that the time and history are static categories!

Husein ef. Đozo is the thinker of renewal of Islam. Most of his works deal with issue of renewal of Islam as renewal of Islamic thought on the principle of *ijtihad*. What does this renewal consist of? It does not consist of Muslim's return to Islam (interpretation of Qur'an, *fiqh* – concept of Shariat law) by the first generations. It does not imply return to the Sunnah as the second source of Islam as Husein Đozo was inclined to interpret it as another historical examination subject to social, economic and cultural historical limitations but rather universal principles of Islam primarily contained in the Qur'an. Return to the spiritual principles of Islam implies making distinction between the universal and historical plan not only in Sunnah but in the Quran as well. For the method of interpretation of the Qur'an he was committed to, Husein ef. Đozo often uses one term which in the specific manner summarizes and reflects his philosopher's position and his thinking and that term reads: elaboration. Elaboration of the Quran thought is more than understanding with Husein Đozo. Understanding in a way implies that all is given as completed in what is being understood, that all is contained in what is being understood. Elaboration implies that in what is being understood all is not given as completed. Elaboration as an active, creative principle implies certain concretization, adjustment, modification of what is being understood. Notion of elaboration of the Qur'an for Husein ef. Đozo implies that the Qur'an, in certain sense, is 'incomplete work' and work that could never be completed not in one generation! In that horizon of the Qur'an 'incompleteness' the possibilities, challenges and tasks for the Islamic thought are found.

موجز

الشيخ حسين جوزو

جواد خوجيتش

برزت المكانة الفكرية للشيخ حسين جوزو وتحددت بانعكاس أزمة العالم الإسلامي، ذلك الانعكاس الذي تُقهم فيه هذه الأزمنة الشاملة على أنها أزمة العالم الإسلامي الممتدة على مدى ع قرون. يستند الفكر الإسلامي للشيخ حسين جوزو على موقفة النقدي من الأشكال التاريخية للإسلام. وفي أفق فهم التاريخ وتاريخية الفكر الإسلامي، يمكن القول إن الفكرة الأساس القائدة لدى حسين جوزو تتلخص في الآتي: التاريخ حركة وليس سكونا. أما الحركة التاريخية فيقابلها المبدأ الإسلام (الاجتهاد) – الاستنباط الحر والعقلي للأحكام المتعلقة بمسألة الحياة لدى كل جيل من المسلمين حسب تقديراتهم التاريخ والاجتماعية والعلمية وغيرها. أما (التقليد) – الاتباع الأعم للقيادات والحلول السابقة، فينطلق من مقدمة منطقية مفادها أ الزمن والتاريخ فنتان ساكنتان!

يُعدّ الشيخ حسين جوزو من مفكري تجديد الإسلام، حيث أ معظم أعماله تبحث في أساسها مسألة تجديد الإسلام، مذ تجديد الفكر الإسلامي على مبدأ الاجتهاد. ممّ يتكون ه التجديد؟ إنه ليس في رجوع المسلمين إلى الإسلام (تقريب القرآن، والفقه) لدى الأجيال الأولى، ولا إلى السنة المصد الثاني للإسلام، لأن الشيخ حسين جوزو كان يميل إلى تفسير على أنه دراسة تاريخية خاضعة للقيود التاريخية، الاجتماع منها والاقتصادية والثقافية، بل التجديد هو الرجوع إلى مباد الإسلام الشاملة، الموجودة أساساً في القرآن الكريم. إ الرجوع إلى مبادئ الإسلام الروحية يمثل تمييز الخدم المعنوية التاريخية والشاملة، ليس فقط في السنة وإنما ف القرآن أيضاً.

كان الشيخ حسين جوزو عند تفسير القرآن يستخدم صغ تشمل وتعبّر بشكل خاص عن مكانته الفكرية وفكره، تلاً الصيغة هي: الدراسة. إن دراسة الفكرة القرآنية عند الشيد حسين جوزو، أوسع من مجرد الفهم. فالفهم يعني – بصورة – أن كل ما أعطي منته في ما يُفهم، وأن كل شيء مشمول ف ما يفهم. أما الدراسة فتعني أنه ليس كل شيء منته في ما يفهم إن الدراسة من حيث كونها مبدأ إبداعياً نشطاً تعني، نوعاً م جعل ما يُفهم ملموساً وملاءمته وصياغته. إن مفهوم دراس القرآن الكريم يعني عند الشيخ حسين جوزو، أن القرآن – م حيث عطائه – لا ينضب، وأنه لا يمكن لأي جيل أن يصل إل نهاية الطريق في الأخذ من القرآن الكريم. وفي هذا الأف "القرآن معين لا ينضب" توجد إمكانات الفكر الإسلام وتحدياته ووظائفه.

